

TRANSZILVANIZMUS

Eszmék, korok, változatok

Szerkesztette, összeállította
BOKA LÁSZLÓ

MMA
KIADÓ

Budapest, 2023

Kiadta a Magyar Művészeti Akadémia támogatásával
az MMA Kiadó Nonprofit Kft.

© Boka László, 2023
© A kötet szerzői, 2023
© MMA Kiadó Nonprofit Kft., 2023

ISBN 978-615-6668-04-2

MMA Kiadó, Budapest, 2023
www.mmakiado.hu

Felelős kiadó Pécsi Györgyi, dr. Szabó László
Felelős szerkesztő Palojtay Kinga
Korrektúra Mozer Tamás, Varga Kinga
Köteterv és borító Ficzek Mária
Tördelés Bácsi István
Nyomta és kötötte Pauker Nyomda
Felelős vezető Vértes Dániel

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás, illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás a kiadó előzetes hozzájárulásához van kötve.

TARTALOM

BOKA LÁSZLÓ: Transzilvanizmusformák, transzilvanizmusváltozatok	7
BALÁZS MIHÁLY: A transzilvanizmus korai újkori előzményeiről	59
K. LENGYEL ZSOLT: Szabálytalan párhuzamok. Kós Károly és Reményik Sándor erdélyisége (1911–1941)	101
BOKA LÁSZLÓ: Erdélyiség-koncepciók mint hídszerepek és szellemi autonómiaformák. Kuncz Aladár „élete essenciája”	200
SZÁSZ LÁSZLÓ: Változatok transzilvanizmusra: Bánffy Miklós mecénási, nemzetgazdai szerepe	241
LÁNG GUSZTÁV: Dsida Jenő és az erdélyiség-eszme	281
FILEP TAMÁS GUSZTÁV: Urbánus transzilvanisták	302
VALLASEK JÚLIA: Irodalom hírek közé tördelve	348
MURÁDIN JENŐ: Az erdélyi magyar képzőművészet transzilvanista-helikoni korszaka	373
PATÓCS MOLNÁR JÁNOS: A transzilvanizmus esélye és vallási vonatkozásai	390
BALÁZS IMRE JÓZSEF: Transzilvanizmusalakzatok 1945 után	417
MARKÓ BÉLA: Ki beszél még transzilvánul?	441
FÜGGELÉK	
POMOGÁTS BÉLA: A transzilvánista ideológia	465
Cs. GYÍMESI ÉVA: Gyöngy és homok	497
A kötet szerzői	543

BOKA LÁSZLÓ

ERDÉLYISÉG-KONCEPCIÓK MINT HÍDSZEREPEK ÉS SZELLEMI AUTONÓMIAFORMÁK

KUNCZ ALADÁR
„ÉLETE ESSZENCIÁJA”

Erdély két világégés közötti irodalmi életének egyik legfőbb napszámosa. Talán e jelzős szerkezettel jellemezhető hitelesen és leginkább az a széles látókörű, olvasott és több nyelven beszélő, ugyanakkor alázatos irodalomszervező, szépíró, szerkesztő és műfordító, éles szemű kritikus és elkötelezett pedagógus, aki élete utolsó évtizedében a kisebbségi körülmények közé szorult erdélyi irodalmi élet egyik figyelemmel kíséréje, 1923 után pedig annak legfőbb szervezője, teoretikusa és szószólója is lett. Kuncz Aladár a magyar irodalmi- és kultúregyeségen belüli erdélyi „kolorit” természetességének a híve volt, a napi pártpolitikán felülemelkedni kívánó transzilván gondolatkörnek és a helikoni egységfrontnak a hirdetője, mindemellett pedig az összmagyar széppróza kétségkívül egyik korabeli jelese is. Róla erdélyiség, magyarság és európaiság szétválaszthatatlan értékeinek a hirdetőjeként kell mindenekelőtt beszélni, többszörös hídemberként, aki összekötő-szerepekben élt és alkotott. Nézetek, platformok, pártállások és eltérő irodalomszemléletek, sőt országok között közvetített, akinek munkássága egészéhez kérlelhetetlen minőségelvek kötődtek, aki – irodalomban vagy a szellemi élet egyéb területein – a rangadó kritikai nivó programszerű hirdetőjének számított.

Tragikusan korai halála 1931-ben (negyvenhat esztendősen) némiképp határpontnak, jelképes fordulópontnak is tekinthető az Erdélyben 1926-tól megalakult Helikon-kör életében és annak belső egysége történeti folyamataiban, szerzőinek magyarországi kritikái fogadtatásában, és persze a transzilvanizmus-eszmét érő későbbi, főként elvi-generációs kihívások, kritikák felől szemlélve. E korai halál előrevetítője lett baljóslatú folyamatoknak Erdélyen belül és kívül, mely az addig kivívott, látványos szépirodalmi eredmények részleges megtöretését is prognosztizálta már. Előrebocsátható, hogy Kuncz utolsó hét-nyolc esztendejében, tehát Erdélybe történő visszaköltözésétől kritikusai, szerkesztői, fordítói s egyéb gyakorlatában egyáltalán nem csak erdélyi ügyekkel foglalkozott.¹ Mégis, írásai s legfőképp irodalomszervező munkássága révén, tekintélye és kiterjedt kapcsolati hálója révén elsődlegesen ő lett az, aki a formálódó, kényszerűen különváló erdélyi literatúraszegmens irányait, céljait a korábbi belső erdélyi viták és ankétok sora után a húszas évek derekától kidolgozta, létjogosultságát s annak transzilván hangsúlyait közvetíteni, elfogadtatni is tudta budapesti irodalmi körökben is.

„Az erdélyiségben a bergsoni »élan vital« kibontakozását látja, filozófiai magaslatra próbálja emelni a transzilván gondolatot.”² E sorokkal jellemezte Kuncz 1920-as évekbeli munkásságát a fiatal Pomogáts Béla, mondván, hogy Kuncz korábbi nemes liberalizmusa és szintén korábbi, első világháború előtti

¹ FILEP Tamás Gusztáv helyesen állapította meg, hogy a húszas években Kuncz kritikái munkásságának „aránytalanul kisebbik hányada” csupán az, ami konkrétan erről az irodalomszegmensről szól, ahogyan tudatosítani szükséges, hogy ezen belül is „távolról sem írt az első évtizedben megszülető minden értékes erdélyi magyar munkáról”. Vö. FILEP Tamás Gusztáv, „A Nyugattól a »világfigyelő tetőig«, in KUNCZ Aladár, *Kritikák, portrék, tanulmányok I. 1909–1923*, KUNCZ Aladár, Összegyűjtött Munkái V. szerk., szöveget gond. FILEP Tamás Gusztáv és JUHÁSZ Andrea (Kolozsvár–Budapest: Kriterion Könyvkiadó–OSZK, 2019), 5–23, 17. [a továbbiakban KAÖM V.],

² POMOGÁTS Béla, *Kuncz Aladár*, Irodalomtörténeti füzetek 61 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1968), 122.

nyugatos, leginkább művészi öncélúságot hirdető kritikai igényessége új kötőanyagot keresett a megváltozott időknek (s leginkább a megváltozott helyzetnek) megfelelően. Ez pedig egy új lendülettel megtöltött *erdélyi gondolat* volt, amely új cselekvési programként, aktív irodalmi szolgálatként és részben közösségi vigaszideológiaként is jellemezhető. Kuncz mindazonáltal sohasem egy állandó, stabil kötőanyagról, valamiféle féltve őrizendő hagyományról, mintsem inkább egy újrafelfedezésre váró, sőt létrehozandó, tehát aktív irányról beszélt, ennek mindenkor termékeny szemléletét igyekezett tudatosítani: „Nemzetek, vallások, világszemléletek, népi szokások, társadalmi osztályok és külső hatalmi érdekek bölcs és eszes kiegyensúlyozása”. Ez az – tette hozzá – amit a történelemben mindenkoron erdélyiségnek mondunk. Ezen kétséget kizáróan összetett, kollektív identitáskereső években az erdélyi magyar értelmiségiek új, többlettértéket kapó transzilvanizmusának szülőföldeszménye többes feszültségi térben szembesítette az egykori hazát, a jelen csonka-Magyarországgal és az impériumváltás ellenére az eszményi esetben magyar–román–német szövetségben önkormányozni remélt Erdéllyel. Az alábbiakban ezen esztenődökre eső, kiterjedt és sokrétű irodalomszervezői tevékenységéről igyekszem szólni elsődlegesen.

1.

ELŐZMÉNYEK, KORÁBBI ÉLETÚT

Az édesanyját nagyon korán elveszítő Kuncz Aladár kisgyermekkorát Aradon és Nagyváradon, ifjúkorát már Kolozsváron töltötte, ahol a sokgyermekes édesapa Kuncz Elek tankerületi főigazgatóként dolgozott. Itt, a helyi piarista gimnázium tanulójaként kötött életre szóló barátságot Laczkó Gézával, akivel érettségi után Budapestre kerültek. Kuncz 1903 és 1907 között a budapesti egyetem magyar–latin–görög szakos hallgatója

lett, ezzel párhuzamosan léphetett be az Eötvös Collegiumba, ahol olyan tanároktól tanulhatott, mint Bartoniek Géza, Horváth János, Gombocz Zoltán vagy Alexander Bernát. Nagyrabecsült tanára, egyúttal mintaképe viszont Riedl Frigyes volt, az ő szellemében írta pályadíjat nyert egyetemi majd doktori dolgozatát *Toldy Ferenc*ről 1907-ben, mindössze huszonkét évesen. Riedl hatása – s közvetetten általa Hyppolite Taine irodalomszemlélete és történelemfilozófiája, milió-elmélete – a későbbiekben is erőteljesen meghatározta értekezői munkásságát. Az egyetem elvégzését követően magyar–latin–görög szakos tanárként az Erzsébetvárosi Állami Főgimnáziumban kapott állást. E tevékenységével párhuzamosan alakult egy ideig irodalomtörténeti s szépírói munkássága is. Már pályája legelején is megnyerő, „elegáns, halk jelenség” volt, „vonzó társasági ember”, akin „jó gyermekszoba érzet” – emlékezett rá Schöpflin Aladár.³ A fiatal tehetségre az induló *Nyugat* korán felfigyelt, a folyóiratnak már 1909-től munkatársa lett, Osvát Ernő számos recenziót, műelemzést s néhány elbeszélést is közölt tőle. Nyarai többségét ekkor már Párizsban töltötte. A franciaországi vakációk egyúttal tanulmányutaknak is bizonyultak a tájékozódás és eszmélés kettős örömeivel. A francia kultúra és irodalom híveként Kuncz valósággal beleszeretett a világ akkori kulturális fővárosába, akárcsak a szintén nyarakat Párizsban töltő Benedek Marcell vagy a jóbarát Laczkó, s persze generációjukat megelőzően már Ady Endre is.

Igen fiatalon már egy országos iskolai reform szószólójává is vált, egyik vezéregyénisége volt annak a tanárgenerációnak, amelynek tagjai a tízes évektől elodázhatatlan reformokat, minőségi és élményalapú iskolai oktatást sürgettek az ország szellemi felemelkedése érdekében. A pedagógia és az irodalomtörténet mellett a zene, az államügyek, valamint a szociológia kérdései is

³ SCHÖPFLIN Aladár, *A magyar irodalom története a XX. században* (Budapest: Nyugat kiadása, 1937), 206.

foglalkoztatták az ambiciózus fiataalt, de a színház sem marad látókörén kívül. Kuncz első írásait a *Nyugat* mellett az *Auróra* és a *Népszava* is közölte, 1913-ban előadásokat tartott a Társadalomtudományi Társaság szabadiskolájában, formálisan részt vett a Jászi Oszkár vezette Polgári Radikális Párt 1914-es megalakításában is. 1911-től a Magyar Irodalomtörténeti Társaság tagja lett, de egyetlen, illetve akadémiai területen nem sikerült elhelyezkednie, miután akadémiai pályamunkáját Beöthy Zsolt szigorúan bírálta.

Franciaország kies vidékein töltött nyarai után az 1914-es nyaralása, mint ismeretes, tragikusan végződött: a Nagy Háború kitörésének híre egy faluban érte, s bár még megkísérelt hazatérni, csak Párizsig jutott, ott mint ellenséges ország állampolgárát internálták. Huszonnyolc esztendő volt ekkor. Közel öt évig Noirmoutier-ban, majd Yeu-szigetén töltötte fogságát, ezen keserű rabsági évek sokrétű, tetet-lelket próbáló tapasztalatait írta meg remek arányérzékkel és epikai hittel későbbi autofikciós remekművében, a *Fekete kolostorban*.

Hazatérve egy kaotikus világban találta magát. A háború vége, az éhínség és a forradalmak, majd a békediktátum borzalommal töltötte el, a csonka-magyarországi világban nem találta helyét, az új rendszer ügybuzgó káderei őt, a korábbi foglyot is vizsgálgatni kezdték. Egy ideig ismét taníthatott Budapesten, a *Nyugatban* is újra közölt írásokat, elvhűségét és minőségérzékét mutatja, hogy 1920 után is kitarzott a folyóirat eredeti, osvátí elvei, vagyis kritikái rangja és hangsúlyos esztétizmusa mellett, miközben a lapot többes irányból, politikai fórumokon is támadták ekkor. Az irodalomszemléletben ugyanakkor a modernség úgynevezett szintetizáló, vagyis a haladó irányok mellett a klasszikus vagy népi értékeket is becsben tartó és azokat mozgósítani tudó változatát képviselte, az értékek és művészetszemléletek mindenkori aktualizálását, a modernség korszerűségét tartotta elsődlegesnek. Főként a babiloni eszmevilág állt közel hozzá, az új történelmi helyzetben

a szellemében egységes hazát s ebben az értelmiség felelősségét hirdette. Bár a fogságból történő hazatérése és Erdélybe való visszaköltözése között is a *Nyugat* maradt a fő fóruma, irodalmi szerkesztője lett az *Új Magyar Szemle* és az *Auróra* című folyóiratoknak, erdélyi irodalmi tematikákban azonban az 1923-ban megindított fővárosi *Napkelet*ben is fontos írásokat közölt már annak a legelső lapszámaitól.

2. ERDÉLYI SZELLEMI EGYSÉGFRONT

Budapesten mindazonáltal egyre kevésbé találta helyét, legkevésbé életcélját. 1923 tavaszán, harmincöt esztendősen döntött végleg a Kolozsvárra (akkor már a királyi Romániába) történő visszatelepüléséről. Ifjúkora helyszínén úgynevezett „toborzóleveleivel” a legjobb tollú írókat vonzotta maga köré, miközben a helyi *Ellenzék* című naplap irodalmi rovatának szerkesztőjeként kezdett hozzá a kisebbségi magyarság szellemi életének a holtpontról való elmozdításához. Az *Ellenzék*ben közölt *Magyar fejek* című sorozatában egyszerre méltatta a korábbi idők szellemi nagyjait, ám mindvégig figyelemmel kísérte összmagyar viszonylatokban a kortárs alkotókat is. Kritikusi énje méltatott és népszerűsített, közvetített Budapest és Kolozsvár között, miközben komolyan bírált is, a terméketlen, epigon vagy dilettáns írók műveivel nem bánt kesztyűs kézzel. Komoly kritikákkal, tanulmányokkal és esszéekkel, szövegkiadásokhoz írt tanulmányértékű előszavakkal szemlélte az erdélyi, a „kis-magyar” és persze a világirodalmat, külön hangsúllyal a francia, német, olasz és az orosz irodalmakra, később persze a románra is. Az elsők között ismertette a francia lélektani regény jellemzőit és hívta fel a figyelmet Marcel Proust vagy Jules Romains s mások munkásságára. Meggyőződéssel vallotta,

hogyan az erdélyi értelmiség és közönsége számára a megmaradás záloga csak a minőségelvben, a műveltségben és a kritikai igényességben, az európai humanista értékeket megújítani képes, jó értelemben vett tiszta regionalitásban keresendő. Irodalomszerkesztői gyakorlatában elsődlegesen a *Nyugat* esztétikáját képviselte, illetve honosította meg helyi folyóiratokban, 1929-től az *Erdélyi Helikon*ban is. Esményei a nemzeti liberalizmus, a politika zajától távoltartott tiszta irodalom és az európai művészi színvonal voltak, mellettük azonban mindenkor kiemelt szerep jutott a Kuncz-féle hangsúlyos, de esztétikai ábrázolásmódját tekintve szordínós erdélyiségnek, mely nem tüntető jegyként, nem is kényszerűen megkülönböztető vagy elválasztó sajátosságként, hanem egy összmagyar irodalom- és kultúraegységben elgondolt színként, hangsúlyosan minőségi és egyedi jellegként jelentkezett. Esztétikai értékein túl olyan értékőrző regionalitásként, amelyből az összetört, megcsúfolt egykori európai értékek cserépdarabjai is hosszabb távon újra összeilleszthetők válhatnak, nemzeti, legfőképpen nacionalista elvek nélkül, országhatárok felett is. A „helyi” nagy ellenfél, az 1920-as évek derekától a Kunczcal több ízben saját világnézeti lapjában vitázó Gaál Gábor, a *Korunk* baloldali szerkesztője is kénytelen volt elismerni, hogy ez a nem egészen egy évtized, amíg halála előtt Kuncz Kolozsváron tevékenykedett, ez volt „élete esszenciája”.⁴

Kulcsszerepet játszott az 1920 után Romániához csatolt (területileg tehát megnövelt, „kiterjesztett”) Erdély szépíróinak egy platformon történő összefogásában. Hangsúlyos

⁴ Lásd GAÁL Gábor nekrológiáját: „Kuncz Aladár”, *Korunk*, 7. sz. (1931): 583–585. illetve ue. in POMOGÁTS Béla, sajtó alá rend., *Kuncz Aladár emlékezete* (Kolozsvár: Polis Könyvkiadó, 2013), 89–91. Gaál egyébként az értekező Kuncz számos teljesítményét elismerte. „Kuncz Aladárnak vannak tanulmányai, melyek a legkritikább magyar esszék közé tartoznak [...] *Petőfi zsenije* című esszéje például egészen páratlan – eredményeiben.” Vö. GAÁL Gábor, „Az Erdélyi Helikon antológiája”, *Korunk*, 4. sz. (1927): 313.

szerepe volt a helikoni gondolat kiteljesítésében, az irodalmi transzszilvanizmus minőségelvű kidolgozásában, az új, erdélyi magyar irodalomszegmens gyakorlati eredményeinek (a művek mellett intézményeik) életre hívásában is. Kiváló diplomata, a politikai és irodalmi oldalakat is egybebekíteni tudó egyén volt, igazi „literary gentleman”, ahogyan kortársai emlegették, akinek szerepköre ezen években – erudíciója, kapcsolati hálója és lényeglátó elemző készsége okán is – a jó helyzetfelismerő reálpolitikustól a tudatos irodalmi kanonizátorig terjedt. Áprily Lajos, Tompa László, Olosz Lajos, Bartalis János, Dsida Jenő s sok egyéb erdélyi szerző felfedezője vagy útjának, pályájának egyengetője lett, Jékely Zoltán egyik példaképe és atyai mentora is.⁵ Az ifjú tehetségek módszeres felfedezésében és publikáláshoz-segítésében Kuncz éppúgy jeleskedett, mint ahogyan vitacikkekben és vezércikkekben igyekezett a Helikon írócsoportosulásnak és szellemi holdudvarának névjegyét és küldetését az irodalmi életben karakteresen megfogalmazni, e szabad íróársulás és fóruma önértelmezését a külső és belső vádakkal szemben megvédeni. Javarészt az ő nevéhez fűződik az öntudatos erdélyiség-hagyományokat ekkoriban előkereső, azokra

⁵ Táborok közti diplomatikusságával, nyugatias erudíciójával sokak útra indítójaként is sikeressé tudott válni. Elegendő csupán Áprily felkarolására, vagy a fiatalok, Dsida, Jékely támogatására gondolni, de ugyanígy Bartalis János költészetének fogadtatására, recepciótörténetére is. Bartalist ugyan már a tízes években Kosztolányi is közölte s dicsérte a *Nyugatban*, ám a „Kosályi bukolikák” szerzője tulajdonképpen már Kuncz-találmány. Ő volt ugyanis az, aki a verseskötettel csak megkésve jelentkező költőt, annak minden expresszionista, avantgárd jegye ellenére megkonstruálta, „felépítette”, s erdélyi tájhoz kötött, tiszta és igaz humánus költőjeként, a világtól távolkerülő, elzárkózó, afféle újklasszicista pásztorénekek szerzőjeként mutatta be, aki a háborúval, az új kor értékrendjével és a háború végén történekekkel egyaránt kritikus, környezetét ostorozó, vívódó, de autonóm erdélyi alkotó. Lásd ezzel kapcsolatosan többek között BALÁZS Imre József kísérettanulmányát a válogatott verseskötethez: „A Bartalis-kép paradoxonjai”, in BARTALIS JÁNOS, *Ujjaimból liliumok nőnek* (Kolozsvár: Kriterion Könyvkiadó, 2004).

építő transzilvanizmus-eszme szépirodalmi vetületeinek a kidolgozása.

Kuncz fájoán érezte a babitsi *térkép szerinti* és a *lélek szerinti* ország különbségeit.⁶ Erdélyisége köztes utat jelentett a leginkább Áprily Lajos költészetével és a helikoni triász másik két lírikusi teljesítményével (Reményik Sándorral és Tompa Lászlóval) fémjelezhető „táj-transzszilvanizmus” és a Kós Károlyhoz közelebb álló „ország-transzszilvanizmus” között.⁷ Kuncz inkább ez előbbit, a magyar egységen belüli természetes koloritot, eltérést, színezetet vallotta sajátjának. Erdélyiségét ugyanakkor nem önmagában hangoztatandó üres frázisnak, hanem az idők szavának megfelelő, aktualizált értéktartalommal megtöltendő komoly keretnek gondolta. A prózában kiemelt fontosságúnak mondta az akkor jelentkező új erdélyi prózaszerzőket, köztük a székely írókat, Nyirőt és Tamásit, de hasonlóan az „urbánus” transzilvanistákat is, Molter Károlyt, Karácsony Benőt, Ligeti Ernőt, Hunyady Sándort többek között, akik a teljes magyar nyelvterületnek is megújult prózapoétikai sajátosságokkal szolgálhattak. Kidolgozott transzszilván szemléletében ez az erdélyiség valós történeti értékekkel és eltörölhetetlen múlttapasztalattal rendelkezett, amibe kapaszkodni lehetett, de megnyugodni nem: az üres szópuffogatások és romantikus nagyotmondások helyén Erdély lakosaira, magyar közösségére – a közeljövőt tekintve ugyanis – minden korábbinál nagyobb kihívások vártak. Kuncz ebben vállalt mérhetetlenül fontos szerepet a két világégés közt: az irodalmi közönség közösséggé kovácsolásában.

⁶ Lásd erről BABITS Mihály: *Magyar költő kilencszázötvenkilencben*, illetve *Hazám!* című verseit.

⁷ Bár e kategóriák majd csak az 1930-as években, Kuncz halála után jelentek, fogalmazódtak meg Szabédi László révén, aki az 1937-es *Jelszó és mithosz*-vita egyik résztvevőjeként két transzilvanista irányzatot igyekezett megkülönböztetni azok szándékai, irányzékaik szerint. Lásd minderről többek között: KÁNTOR Lajos, *Konglomerát: Erdély* (Budapest: Kossuth Kiadó, 2014), 43–45.

Mindezért sokszor saját szépírói ambícióit is háttérbe szorította, ha kellett, a pálya eleje óta benne élő prózáírót is sokáig zárójelente. Talán ezért gondolhatták úgy kortársai közül többen is, hogy íróként „inkább a tervek és az álmok embere, mint az alkotó munkáé”⁸. Amikor aztán a közel öt-évnyi fogság emlékeit feldolgozó *Fekete kolostor* megjelent, egycsapásra megértette közvetlen környezete is, hogy magában kellett cipelnie és érlelnie e nehéz terhet, amíg megtalálta a végső formát annak önmagából való kiírásához. Mindazonáltal ebben a húszas években során több ember számára is elégséges összetett feladatkörei is nagymértékben akadályozták. Az egykor könnyed és elegáns, jovialis és bohém világfi Kolozsvárra visszatérve nem hordott patetikus, netán drámai szemüveget, ekkor sem. Az új főhatalom alá került erdélyi közállapotokról nehéz volt optimistán szólnia, az Erdélyben töltött gyümölcsöző évei, „a csöndes vezérekedés” a hivatásvállalás zsúfolt éveinek bizonyultak. Az erdélyi irodalmi élet irányítása nagy áldozatokat követelt, mely mind Budapestről (ahol egyik testvérbátyja is sikeres jogász volt) és a magyar főváros nyújtotta szereplésektől, mind a szépirodalmi alkotómunkától sokáig távol tartotta. Erdélyben „szerepe a figyelés, válogatás, tanácsadás, irányítás lett.”⁹ Babits korán, már 1923-ban, egy rövidke levele egyik sorában azt írta a kolozsvári *Ellenzék*hez elszegődő Kuncznak: „örülök, hogy ezt az ügyet átvetted! Fontos dolgot kitűnően fogsz csinálni.”¹⁰

⁸ SCHÖPFLIN Aladár, „A fekete kolostor”, *Prágai Magyar Hírlap*, 1930. jún. 7., 8.

⁹ Uo.

¹⁰ Lásd „Babits Mihály és felesége levelét Kuncz Aladárnak”, in KUNCZ Aladár, *Levelek 1907–1931*, sajtó alá rend., JANCSÓ ELEMÉRNÉ MÁTHÉ-SZABÓ Magda (Bukarest: Kriterion Könyvkiadó, 1982).

3. A KÍVÜLRŐL FIGYELEMMEL KÍSÉRT, ALAKULÓ LITERATÚRA

Kuncz persze már Budapestről is figyelemmel kísérte az alakuló, akaratán kívül mostoha körülmények közé szorult, így aztán nem egy gyermekbetegséggel küzdő erdélyi irodalmi életet. Az említett helyi színek, sajátosságok, regionális jegyek, amiket később tételesen kidolgozott egy-egy írásában, s mint lehetőséget kiterjesztett az erdélyi irodalom legjobb alkotásainak olvasataira, kezdeti értekező munkái elméleti alapjaira támaszkodtak. Riedl, Kuncz legfőbb tanára még a francia pozitivisták, Taine és Gervinus nyomán elsődlegesen a kor, a miliő és a személyiség hármas szempontrendszerét érvényesítve közelített az irodalmi jelenségekhez. Kuncz értekezőként ezt a szemléletet vitte tovább, alkalmazta s alakította, elsődlegesen Taine miliőtana ragadta meg, amit már korai disszertációjában és nagyobb lélegzetű (ámbár életében kinyomtatásra nem került) összegző munkájában is kamatoztatott,¹¹ ehhez társult az európai modernség alapvető tapasztalata, korai esztétizmusa, majd a l'art pour l'art húszas évek elején érzékelt általános kimerülése.

Még 1921-ben, egyik Laczkó Géza novellisztikájáról és addigi életpályájáról szóló, *Nyugatban* közölt írásában (miután bensőségesen felsorolta mindazon életút-stációkat, amik a szerző életében az elemzés közléséig kijelölhetőek voltak, s amiket Kuncz valóban közelről, kisgyermekkortól származtatott barátságuk révén is ismert) így fogalmazott: „Ez lenne

¹¹ Lásd erről részletesen BOKA László, „A szintézisíró, ifjú Kuncz Aladár”, in KUNCZ Aladár, *Monográfiák*, szöveget gond., jegyz., névmagy. összeáll. BOKA László és RÓZSAFALVI Zsuzsanna, KUNCZ Aladár, *Összegyűjtött Munkái IV.* (Kolozsvár–Bp: Kriterion Könyvkiadó–OSZK, 2018), 5–34. [a továbbiakban KAÖM IV.]

csupán az élet? Ez lenne csupán Laczkó Géza?” Majd a feltett kérdésekre önmaga válaszolt:

Sokkal erősebb és termékenyebb a művésznak képzelete, sem hogy a millió lehetőség között egyetlennek éppen azt az életformát ismerje el, amelyet végzete szerint megélnie adatott. Mindenekelőtt tehát egyéni életéből bontakozik ki, s ezt állítja a tárgyilagosság távlatára, mint a szobrász, ki felgyúrt agyagát műterme szögletéből veszi szemügyre. De az élettől való elidegenülés csak út a művészi termeléshez, ennek alapja azonban nem lehet. Az alkotónak nemcsak arra van szüksége, hogy az élet jelenségszerűségét fölismerje, hanem keresnie is kell e jelenségszerűség és az eszmevilág közötti kapcsolatot, egy bizonyos áthidalást, amely minden művészi ábrázolásnak elengedhetetlen alapföltétele.¹²

A jelentős alkotó feladata Kuncz olvasatában tehát az adott-ságtól, az alaptól, az egyéni körülményektől és kondicionált-ságtól az általánosig, az univerzálisig jutni, de mindeközben nem elfeledni az indulást, a determináló erőket sem: „Megállapítani a minden időkben egyforma emberi ösztönöknek, szenvedélyeknek és törekvéseknek egy bizonyos időben és helyen való jellemző megnyilvánulását, művészi alkotásaiban ezt tűzte ki Laczkó Géza célul maga elé. »Helyi színezet«-et adni, de nem csupán külsőségekben és nagy vonalakban, és nem is mai célzatosság történeti díszleteként, hanem szívós képzelőerővel végigvive minden egyes részletben, a külső és belső élet mindennemű megnyilatkozásában.” Gondolatmenetét természetesen később számos erdélyi alkotóra s önmagára is alkalmazta.

1923-ban, hazatelepülése évében a *Nyugat*-ba éppúgy írt, mint a fővárosi *Napkelet*-be s az Erdélyben ekkor még egyedül

¹² KUNCZ Aladár, „Laczkó Géza”, *Nyugat*, 15. sz. (1921): 1129–1133; illetve, KAÖM V, 199–205.

„magasabb irodalmi célokért küzdő” lapba, a *Pásztortűz*be. A *Napkelet* első évfolyamában három fontos írást is jegyzett 1923-ban. (*Erdélyi irodalom*, *Erdélyi irodalmi dolgok*, *Erdélyi irodalmi krónika*). A legelsőben, mely egyszerre tisztázó és tájékoztató jellegű, azt írta: „Tisztán irodalmi szempontból erdélyi irodalomról nem beszélhetünk”, majd – miután kifejtette, hogy a „magyar egységes irodalmi öntudat már réges-régen magába szívta azokat a külső és belső sajátosságokat, amelyek Heltai Gáspárnál, Apor Péternél, Kemény Jánosnál és Bethlen Miklósnál föltűnően megvannak, viszont Jósikánál és Kemény Zsigmondnál már alig érezhetők” – így folytatta:

És mégis kell erdélyi irodalomról beszélnünk. Erdély ma nemcsak a magyar államéleti, hanem a szellemi és irodalmi egységből is elszakítva, rövid idő alatt saját műveltségnek alapjait volt kénytelen lerakni. Ebben segítségére voltak múltjának hagyományai is.

Kuncz itt mondta ki először, hogy az elszakadásnak „az irodalmi életet teremtő erdélyi lélekre is” kihatása van.¹³ Budapestről is tisztán látja – nyilván a beavatott, de egyelőre a kívülálló, aggódó szemszögéből –, hogy az Erdélyből származó műveknek a húszas évek elején, a kor politikai hangulata miatt is legalább kétféle olvasata alakult ki, melyben az *itteni* és *ot-tani*, a *nekünk* és *nekik* szempontjai eltérhetnek.

Két erdélyi irodalom van éppúgy, mint két Erdély: az egyik az önnön testrésztétől elszakított anyaország Erdélye, a fájó emlékekből fölépített Álomország, amelyet a ránszakadt barbár nemzetközi állapotok oly messzire toltak tőlünk, hogy képzeletünk szárnyain is alig érhetjük el: a másik a sorsukat vállaló magyar testvéreink tragikus Erdélye, olyan valóság, amely

¹³ KUNCZ Aladár, „Erdélyi irodalom”, *Napkelet*, 1. sz. (1923): 92–94; illetve, KAÖM V., 290–296.

számukra mindennapi, képzeletükbe és lelki életükbe ezer gyökérrel belefogódzó élmény. Az egyik irodalomnak legfőbb határozó jegye az emlék, a távolság s a vágyakozás szívérványútja – egyetlen híd a két világ között. Amelyre a képzelet szívesen lép. Erdély létkérdése ebben az irodalomban is fölmerül, de csak úgy, mint kedves halottainké, akiknek egyéniségét, jelentőségét, igazi szépségeit valójában csak elvesztésük után értékeljük.¹⁴

Kuncz a „kétféle irodalom” alatt nem a későbbi schizma-viták alapját előlegezi meg, nem a csonka-országi magyar és az erdélyi magyar irodalomszegmensekről szól! Ő a recepciós viszonyokban megképződő *kétféle Erdély-olvasatról* beszél, ahogyan eleve kétféle Erdélyt is emleget cikkében: egy romantikus, múltba révedőt, olykor patetikus, s egy szükségszerűen tragikus felhangút, de ugyanakkor dinamikusabbat, kivárót, valamelyest önálló jövőbe tekinteni kényszerülőt. „A másik irodalomnak – folytatja –, az erdélyiek irodalmának anyaga ilyen szívérványos ábrándkép nem lehet. Itt súlyos földrétegek alá rejtett gejzirként kell az irodalmi megnyilvánulásoknak előtörniük olyan talajból, amelyet vak ösztönök és kérlelhetetlen életerők szövedéke alkot. *Nekünk* Erdély a messzeség távlatán föltűnő kép, amelyet az emlékezés könnyen összhangba rendez, *nekik* kialakulásra váró életsors, egyéni életüknek történeti hivatássá való kiszélesedése, amely felett még mindig éberem virrasztanak a vérengző Európától föltámasztott rémlátomások: a világháború, a rabszolgabéke, a szétzúzott emberiségszmény sötét foszlányai. E csodálatos szépségű ország-rész körül, amely világnézeti, vallásfelekezeti és nemzetiségi kérdéseknek mindenkor bölcs egyensúlyozója volt, most magasra nőttek a bércek.”¹⁵ Az alakuló literatúra egyes műveinek hangjain ezért remeg át gyakorta a „zord végzetszerűség”.

¹⁴ Uo., 292.

¹⁵ Uo., 293. [Kiemelés tőlem – B. L.]

„A sorskérdés annyira beleömlik a néplélek legrejtettebb redőibe is, hogy úgyszólván nincs irodalmi megnyilvánulás, amely súlyos gondok nehezékeit ne hordaná magával. Ez a légkör legkedvezőbb a költészetre”.¹⁶ A kezdeti évek Erdélyből származó műveiben kétségkívül ez volt ez egyik legjellemzőbb tulajdonság.

Tragikus jellegük nem is önmagukban, hanem a mögéjük feszülő sötét háttérben van. Minden jelentőssé válik ebben a világban: egy erdőn keresztülmenő lovas favágó alakja; látogatás egy falusi temetőben; találkozás egy vándorral, aki kifelé megy... [...] Minden szó, minden tett, a szemnek legkisebb rebbenése fölszakíthatja a behegedni nem tudó sebet, s fölveti az örökké settenkedő nagy kérdést: mi lesz velünk? Olyan ez a költészet, mint halottas ház, amelyben mindennek, még egy félig telt pohár víznek megpillantása is könnyet fakaszthat, mert a nagy halottra emlékeztet.¹⁷

Nem lehet nem észrevenni (a kedves halottaink emléke, a halottas ház képe, az elvesztett Erdély kapcsán) a párhuzamot, amit pár évvel korábban Kosztolányi fogalmazott meg Reményik Sándor álnéven közölt, óriási népszerűségnek örvendő Végvári-versei kapcsán még 1920-ban. „Erdéllyel nem nehéz bennünket megríkatni. Édes véreink szenvednek ott, kikkel már több mint egy éve nem beszélhetünk, nem üzenhetünk nekik sem postával, se futárral és a szavukat se hallják, mintha valami bányaomlás eltemette volna őket. Akármilyen jel vagy hír könnyekig megindít minket, mely nem jön... Ha szülőanyánk ravatalon fekszik, akkor nem kellenek bűvös szók arra, hogy a lyra végtelenjét keltsék lelkünkben, és sírva fakadjunk. Elég, ha valaki – némán és csöndesen – reá mutat.”¹⁸ Kuncz

¹⁶ Uo.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Vö. KOSZTOLÁNYI Dezső, „Végvári versei”, *Nyugat*, 5–6. sz. (1920): 323–324.

azonban Reményikről ugyanitt, 1923-ban már nem pusztán az új határok okozta teljes elzártágot és hírzárlatot, vagyis a főváros felőli drámai olvasatot hangsúlyozza, hanem a lábra kapó erdélyi költészet jegyeit, értékeit vizsgálja. A „sűrű fájdalomfellegben egyszer majd áttörő napfény várásának legmelegebb hangú megszólaltatója a lírában Reményik Sándor. Lehet, hogy vannak Erdélyben áldottabb tehetségű költők, de egy sincs, aki nála mélyebben és átfogóbban kifejezné korának lelkét. [...] Nem politikát űz, és nem népszerűséget keres. Erdély neki is, mint mindegyik költőtársának, önnön élete benső kérdése.”¹⁹

A *Napkelet*ben közölt első cikkét követően Kuncz eleve folytatásokban gondolkodott, hiszen mint maga írta: nehéz lenne egyetlen írásban „arról a határozottan gazdag költői termésről csak halvány képet is adni, amely a meginduló erdélyi irodalomnak kétségtelenül legfigyelemreméltóbb ágát alkotja. E folyóirat alkalmat nyújt majd arra, hogy behatóbb méltatások révén a magyarországi olvasóközönség az erdélyi líra minden jelentékenyebb képviselőjével megismerkedjék.” A *Napkelet* olvasóit éppúgy, ahogyan a *Nyugat*t is, hitelesen tájékoztatni kívánta az erdélyi viszonyokról. Ebben az első évek áldatlan műveltségi viszonyait az intézmények hiányában jelölte meg,²⁰ s bár úgy tűnt, sok Unió előtti erdélyi intézmény a kényszer szülte decentralizációs folyamatban lábra kaphat, „ezeknek a kultúrszerveknek eredményes működéséhez azonban az adott viszonyok közt egyelőre vérmes reményeket alig

¹⁹ KUNCZ, „Erdélyi irodalom”, 92–94; illetve KAÖM V., 293–294.

²⁰ „A prózai műfajokon leginkább éreztetik hatásukat azok az áldatlan műveltségi viszonyok, amelyek ma egész Európában megvannak, de sehol sem oly nagy mértékben, mint Erdélyben, ahol a műveltség folytonosságához szükséges áldásos légkör oly igen hiányzik. Az újságírás még tudja foglalkoztatni a publicisztikát és kritikát [...], de nem nyújthat teret a tudományok bensőséges művelésére. Hová tűnt az a békebeli álom, amelyet Kolozsvárról mint a magyar Heidelbergről szőttünk? Mivé lett Apáthy nagyszerű tudományos intézete, mivé lettek a kolozsvári klinikák? Előlről kell kezdeni mindent” (KUNCZ, „Erdélyi irodalom”, 92–94; illetve KAÖM V., 295.)

fűzhetünk.”²¹ Vagyis valóban előlről kellett kezdeni (szinte) mindent. Kuncz e súlyos látlelet után mondta ki óhaját még Budapestről, mindazt, amit egy évvel később már Kolozsvárra visszatérve is hirdetni kezdett író társai körében:

Reméljük, az erdélyi románság is rá fog egyszer arra jönni, hogy volt valaha egy mindenekfölött álló erkölcsi eszmény: az erdélyiség, az erdélyi öntudat, amelynek legerősebb támasza éppen a nemzetiségek szabadsága és a tudományos műveltség voltak.²²

Első összegző írását a témában ezért azzal zárta, hogy: „Ez a belátás ha egyszer elkövetkezik, akkor semmi sem állja útját annak, hogy a mesterségesen szét darabolt magyar szellemi élet újra eggyé forrjon. Addig az erdélyi írók szava olyan, mint végvárak őreie, amelyet a szél szeszélye csak foszlányokban hoz el hozzánk.” Kuncz Erdélyt eleve a liberalizmus ősi földjének, a türelem, az egymást megbecsülés szűkebb hazájának tekintette (később ezt tétélesen többször is leírta), s azt remélte ez kölcsönössé válhat a társnemzetek szellemi vezetői részéről is. Kóshoz hasonlóan beszélt a három nemzet Erdélyéről, de ebben legalább ilyen hangsúllyal jelent meg azok európai műveltséghez kötöttsége: „Erdély mind a három nemzete a nyugati műveltség alapelveire esküdött fel” – írta évekkel később is a *Nyugat*-ban is közzétett programcikkében.²³

Még szintén Budapesten, 1923-ban írott cikkében²⁴ a *Pásztor*újság lapszámaint lapozgatva állapította meg érdekes tényként,

²¹ Uo., 292.

²² Uo., 296.

²³ KUNCZ Aladár, „Az erdélyi gondolat Erdély magyar irodalmában”, *Nyugat* 20 (1928): II, 20, 501–508; KUNCZ Aladár, *Kritikák, portrék, tanulmányok II. 1923–1931*, KUNCZ Aladár, Összegyűjtött Munkái VI., szerk., szöveget gond. FILEP Tamás Gusztáv és JUHÁSZ Andrea (Budapest–Kolozsvár: Országos Széchényi Könyvtár–Kriterion Könyvkiadó, 2019), 283–293. [a továbbiakban KAÖM VI.]

²⁴ KUNCZ Aladár, „Erdélyi irodalmi dolgok”, *Napkelet*, 4. sz. (1923 385–387; illetve, KAÖM V., 313–316.

hogy az új irodalmi élet „Erdélynek nemcsak nagyobb városaiban, hanem úgyszólván minden magyarlakta vidékén élénkebb hullámokat ver. Mintha az erdélyi közélet új lelki egység megteremtésén fáradoznék. Az egész székelység, a régi Partium, a városok, amelyek háború előtt gazdasági és műveltségi erejüknek legjavát Budapest felé irányították, most visszatérnek sajátos jellegzetességükhöz, helyi rendeltetésükhöz, s elsősorban életük egyéni kifejező formáján dolgoznak. De ugyanakkor megindul már a folyamat, amely a helyi életszemléleteknek kicserélésével magasabb egységet: az erdélyi lélek egységét teremti meg.”²⁵ Az új, kibővült Erdélyen (mint a Romániához csatolt területek összességén) belüli kisebb történelmi tájegységek összeadódásából, akárcsak Kós Károlyék híres röpirata (a *Kiáltó szó*)²⁶ értelmében, egy megteremtendő nagyobb egységet vizionált, amiképp természetes lelki egységnek gondolta továbbra is az összmagyar kultúra és művelődés mögött meghúzódót is. Ehhez pedig az út egyértelműen az „utódállamok” irodalmi termésének színvonalbeli emelésén keresztül vezetett. Ezt a gondolatot nevesítette *Erdélyi irodalmi krónika* című cikkében is,²⁷ melyben örömmel állapította meg, hogy „a fejlődő erdélyi irodalomnak programja mind öntudatosabbá és mind szélesebbe válik. Öntudatosabba válik azáltal, hogy az erdélyiségnek es az irodalmi színvonalnak a kérdését maguk az erdélyi írók is fölvetik (Tamási Áron: Az erdélyi magyar irodalom körül; Walter Gyula: Irodalmi dilettantizmus), s olyan elméleti vitát idéznek föl, amely az erdélyi irodalom alapföltételeinek kérdéseit üdvösen tisztázza.”²⁸

²⁵ Uo., 314.

²⁶ *Kiáltó szó: A magyarság útja: A politikai aktivitás rendszere* [Írták Kós Károly – PAÁL Árpád – ZÁGONI István] (Cluj-Kolozsvár: Lapkiadó és Nyomdai Műintézet, [1921]).

²⁷ KUNCZ Aladár, *Erdélyi irodalmi krónika, Napkelet*, 7. sz. (1923): 686–688; illetve, KAÖM VI., 34–37.

²⁸ Uo.

4. HAZATELEPÜLÉS, ELSŐ LÉPÉSEK ÉS HANGSÚLYOS APOLITIKUSSÁG

1923-as hazatelepülése tehát már részben a helyi első tisztázó, kollektív identitás- és önazonosságkereső anketokat követően történt. Mindez egy ideológiailag egyre inkább kettéosztott csonka-Magyarországról egy olyan szívének kedves helyre, ahol a nehézségek ellenére örömmel üdvözölte s már Budapestről is szerencsés tünetnek mondta, „hogy az eddig világnézetileg kettéválasztott erdélyi magyarság most közös életprogramban összeolvadt.”²⁹ Ezt a legkevésbé sem homogénként elképzelendő szellemi egységet, ezt az összeolvadást maga is segítette minden lehetséges módon a későbbekben, egy nagyon is heterogén, mégis egyetlen platform alá hozható, sokszínűségében is egy célért küzdő íróársadalmat képviselve. E cél az újfajta erdélyiség-eszme volt.

Kuncz persze korán ráébredt, hogy az erdélyi irodalom pusztán erdélyi hangsúlyok szerinti kialakítása nem válhat öncéllá, az előbb-utóbb megtorpanást, sőt minőségi megfeneklést hozna. Egyszerre vállalt hídszerepeket és a különböző szemléleti szélsőségeket kiegyenlítő mérleg szerepet (egyaránt távolságot tartott az osztályszempontú marxista és a túlzottan nacionalista irodalomkoncepcióktól, mert vallott minőségesszéményére veszélyesnek mondta azokat), miközben kimondatlanul is követendő mintát akart kínálni más elcsatolt területek magyar irodalmi szervezkedéseihöz és szellemi egységéhez is.

Már az erdélyi Helikon megalakulása és kötetlen működési formája előtti években is óvott a túlzott regionalizmus provincializmus-veszélyétől, az erdélyi öntudat öncélú hirdetéséről azt tartotta, az végső soron nem irodalmi kategória. A napi társadalmi gondoknak, az irodalomban is tükrözendő

²⁹ KUNCZ, „Erdélyi irodalom”; illetve, KAÖM V., 292.

feladatelveknek a tisztábban esztétikai értékekhez történő óvatosságot illesztését szorgalmazta ezért már Budapestről is. Később, Erdélybe költözve is sikeresen össze tudta hangolni, békíteni a kései *l'art pour l'art* esztétizmust és a közéleti feladatokat helyben szükségszerűen hangsúlyosabban felvállalni kényszerülő irodalomelvet. Reményik költészetét ezért nem csupán irodalmi, hanem közéleti hangsúlyaiban is elismerte, Áprily írásművészetét viszont épp azért dicsérte, mert az minőségeiben nem vált soha „puszta közéleti megnyilatkozássá.”³⁰ A későbbi jóbarátot maga mellé vette szerkesztőtársnak is az *Ellenzék*hez, költészetét pedig példának állította a regionális értékeket és az irodalmi modernitás vívmányait sikeresen ötvözni kívánó törekvések elé. Az irodalmi életben többedmagával tudatos transzilván programot hirdetett, a szépirodalomban az erdélyiséget azonban elsődlegesen mint megéneklendő minőségi életjelenséget, alapvető gyúanyagot, s nem mint dilettáns vagy populista szólamot akart vizionálni. E téren egyáltalán nem egy explicit erdélyiséget, hanem egy nagyon is áttételes, művészileg megformált, halk és minőségi erdélyiséget vallott, amelyben az alkotók elsődlegesen „művészi, légkörérzékítő eszköznek” tekintik mindazt, amit versbe írnak, de úgy, hogy közben forrásaiknak, környezetüknek, hagyományaiknak, szülőföldjüknek determináló erővel éppúgy számot vetnek, mint ahogyan tudomással bírnak az olvasóközönségük számára hagyományképző, új kollektív olvasati lehetőségekkel is.

Már az egyik említett 1923-as (immáron Kolozsvárról írt, de a budapesti *Napkelet*-ben közölt) cikkében is azt írta Áprily *Március* című verséről, hogy az „a valóságos, hóolvadáson erdélyi tavaszt hozza elénk anélkül, hogy szántszándékkal keresné az erdélyiséget.”³¹ Áprily s szinte mindenki más, akit Kuncz szakmailag is támogatott vagy akire ösztönző hatással bírt, igencsak meghallgatta mindezt, elegendő itt az *Erdélyi*

³⁰ Uo., 294.

³¹ KUNCZ, „Erdélyi irodalmi krónika”; illetve, KAÖM VI., 36.

Helikon legelső lapszámában az Áprily jegyezte rövid szerkesztői beharangozóra, s abban a Stefan George verscsokehasonlatra gondolnunk.³² Az öncélú és felszínes, netán a túlzott, divatszerű vagy elvárás-jellegű, valós esztétikai teljesítmény nélküli múltba révedő „erdélyezés” veszélyeitől óvott, amely a politikán túl a napisajtóban is gyors sikerre vágyó fűzfapoéták és önkéntes szónokok egész seregét hívta elő a korban mindkét országban. E „drága szó” így vagy úgy történő elkoptatása az évtizedfordulón a nála fiatalabbknál, tanítványainak is mondható szerzőknél, Jékelynél s Dsida Jenőnél is verstéma lett később.³³

Kós Károly az 1920-as évek elejétől a politikai szélsőségektől óvta az erdélyi gondolatot, s középen állást szorgalmazott.³⁴ Ez a „sem radikális, sem feudális” középút Kuncznál inkább mindenfajta ideológiától és befolyástól való semlegességet jelentett. Ő nem jobbra vagy balra, hanem felfelé tekintett, amihez 1926-tól Bánffy Miklós hazatérésével komoly támogatást kapott, Makkai Sándor ugyanekkor történő református püspöki kinevezésével úgyszintén, hiszen az ő erkölcsi téziseik, a kisebbségi

³² Áprily azt írta, a lap néhol „még tisztáz és vitatkozik” saját jelzőjével – bár az nem sujtás és nem rikító megkülönböztetés – azért, hogy önnön rendeltetését védje, ám „arra is megvan az ereje, hogy visszavonuljon a tartalmi szépségek mélyebb vonalára”, s az ősz lelkét úgy tudja megidézni borzongató művészettel, hogy egyszer sem mondja ki a lírai értékében megfakult szót: ősz.” Vö. ÁPRILY Lajos, „Beköszöntő”, *Erdélyi Helikon*, 1. sz. (1928): 3.

³³ A *Kerülöm a nevedet (Erdély)* sorai szerint abban: „önhitt szónokok dagaasztják / nagygyá magukat s pletykaszájú / vénasszonyok lubickolnak bóbiskolva, // mely úgy elkopott ércnyelvünkön és / szánkron, mint egy ócska köszörű kő / és már–már semmit sem jelent!”

³⁴ Kós már 1921 körül a világnézeti szélsőségeket lehetőleg kizáró, a Romániához csatolt magyarlakta területek egészére kiterjedő összefogást sürgetett, amely „nem csinál irredentát, de nem áll az emigránsok mellé, viszont együtt akar dolgozni az erdélyi nemzetekkel Erdélyért, olyan mozgalmat, melynek sajtója „független legyen a fehér, avagy vörös mételetől”. Lásd „Kós Károly – Benedek Elek. [Cluj-Kolozsvár], 1922. április 30”. in *Kós Károly levelezése*, sajtó alá rend., kísértő tanulmány, jegyz., Sas Péter (Budapest: Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 2003), 124–126.

léthelyzetben felismerhető egyetemes humanizmus remélt távlati céljai is gyúanyagot szolgáltatottak mindehhez. Velük együtt Kuncz a kezdetektől a pártokon, az érdekviszonyokon, függőségeken való felülemelkedést tudatosította, hitet téve a szellem, az erkölcs magasabb és egyetemes érdekeinek szolgálata mellett, s ezt az újfajta humanista hitvallást majd a *Helikon* nevében is szembeszegezte az alacsonyrendű törekvéseket szóhoz engedő zűrzavaros világ több irányból érkező nacionalista fenyegetéseivel. Határozott, apolitikus álláspontját korán, már Kolozsvárra érkezése után rögtön kifejtette egy újságcikkben, mely a későbbi helikoni programjaként is olvasható:

Bármilyen irányú politikai szellemet is képzeljünk el, az mindig szöges ellentétben áll az irodalmi szemlélettel. A politika egyszerűsíti, uniformizálja az életet, az irodalom annak éppen sokféleségét és összetettségét hangsúlyozza. A politika, ha vezetni akarja az embert, kénytelen absztrakttá változtatni; az irodalom még a fogalmiságot is csak megérezkítve tudja visszaadni. A politika mindig érdekeket szolgál; az irodalom megbukott, ha nem tud az érdekek fölé emelkedni... Az egészséges kritikai szellemet majdnem mindenik államban megfertőzte a politika, melynek hatásai az irodalomra beláthatatlanok, ha a tiszta, autochton irodalmi szellem nem épül öntudatra és nem szorítja vissza a politikát határai közzé. A világnézetileg vagy politikailag szétválasztott írónak ma össze kell fogniuk az irodalom megmentésére.³⁵

Kuncz autonóm litertúrát szorgalmazott tehát, amely lehetőség szerint független mindenfajta politikai érdektől, de ez az érdekmentesség az ő olvasatában nem jelentette azt is, hogy az irodalom elszakadhatna közegétől, társadalmától, amelyben születik, éppen ellenkezőleg. „Nincs nagyobb veszedelem az irodalomra nézve – írta *Gyáva irodalom* címmel immáron

³⁵ KUNCZ Aladár, Irodalom és politika”, *Ellenzék*, 1923. szept. 16., 9; illetve, KAÖM V., 63.

Kolozsváron, 1924 legelején közölt cikkében –, mint ha elveszti kapcsolatait a valóságos élettel, a mindenkori »má«-val, vagy gyáva passzivitással nem mer hozzányúlni. Az író erejét mégiscsak az teszi próbára, ha élő jelenségeket alakít művészi jelentőségekké. Ezzel lesz korának megörökítője s egyben irányítója is anélkül, hogy a művészet sajátos területét elhagyná. Gondoljunk csak a mai idők gonoszságaira, aljasságaira, gondoljunk szörnyű tragédiáira és kétségtelenül létező örömeire, ígéreteire. Mit ismerünk ezekből? [...] Nem ismerjük a mi világotunkat, és nem ismerjük egymást. Augustus kortársairól, XIV. Lajos udvaroncáiról, a XIX. századi londoni kispolgárról világosabb és bensőségesebb képzeteink vannak, mint azokról az emberekről, akikkel a sors szeszélye életünket a ma ráadásán egy szövetté fonja.»³⁶ A vele vitába szálló, az „osztályvonal” irodalmát és nyíltan balos világnézeti irodalmat hirdető Gaál Gábor (aki az *Erdélyi Helikon* elindulásakor elismerte ugyan, hogy az nem egy konzervatív irodalmi folyóirat, de benne a „csak irodalom” elvét, az esztétizmus továbbvitt programját élesen bírálta) ezt a tudatos ideológiai semlegességet nem akarta megérteni.³⁷ Kuncz viszont helyesen érezte a kor szavát, s egykori pedagógusként is figyelt régi-új közössége megújuló elvárásaira és irodalmi nevelésére.

³⁶ Vö. KUNCZ Aladár, „Gyáva irodalom”, *Ellenzék*, 1924. jún. 23., 11; illetve, KAÖM V., 107–108.

³⁷ A kettejük közötti ideológiai és legfőképpen az irodalom működésére vonatkozó koncepcionális, illetve osztályváltások ellenére az irodalmi közvéleményben sokáig élt az a fals tétel, hogy Gaál elismerte volna Kuncz halálakor, nekrológiájában annak igazát, holott ezt többen, így Kántor Lajos írásai is cáfolták már. Gaál ugyan eleve Kunczot tartotta a *Helikon* főszervezőjének, de azt vallotta, hogy programjukban hirdetett progresszió „nem a régi magyar úri és irodalmi ideológia spontán túlhaladása, hanem egy »nem lehet tenni mást« terméketlensége, s hitte, hirdette, hogy új hajnalhasadás ez, holott a deklasszáció ajúlatá”. Vö. GAÁL, „Kuncz Aladár”, 585; illetve lásd: KÁNTOR Lajos, „Játék vagy program? Kuncz Aladár folyóirat-struktúrája és a »Fiatal magyarok« 1930-ban”, in LÁNG Gusztáv – SZABÓ Zoltán szerk., *Irodalomtudományi és stilisztikai tanulmányok* (Bukarest: Kriterion Könyvkiadó, 1981), 63–77.

5.

SZERKESZTŐI GYAKORLAT –
EURÓPAISÁG ÉS REGIONALIZMUS

Mindezt leginkább rovat-, majd lapszerkesztőként is kamatoztatta. Különválasztotta némiképp önmaga értekező énjében is a szubjektívebb kritikust és tanulmányírórt, s a lapot vagy lapokat képviselő, sokakkal együttdolgozó, sokak véleményét, szemléletét tükrözni kész felelős szerkesztőt, hiszen az erdélyi írói összefogáson és a nyílt politikai szólamoktól való tudatos távolságtartáson túl a kritikai rang erősítése és a vitapartner tisztelete jellemezte. Lakatos Imre (Kuncz egykori fogolytársa, internálásának az erdélyi írók között egyedüli tanúja) jegyezte fel személyéről, hogy: „Minden irodalmi műnél a rejtett intellektualitást kereste [...] Határozott idegenkedéssel viselkedett a világnézetek által korlátolt emberek iránt, az elnevezések fetiszmusának nem áldozott, nem volt hajlandó kedvükért józan kritikáját igába hajtani. Emellett azonban hallatlanul megértő tudott lenni az ellenkező véleményekkel szemben is.”³⁸ Szerkesztőként előremozdítani kívánta az erdélyi vitakultúrát, mindenkor az érlelő vitákat szorgalmazta, melyek felfogása szerint esszenciális jelentőségűek egy minőségi és eleven irodalmi élethez. Ismeretes irodalomszervezői-szerkesztői szerepe többek között az olyan vitákban, mint az 1929-es *Vallani és vállalni* ankét, melyben buzdítására Berde Mária a historizáló regények korabeli sekélyesítő divatja, a jelen ábrázolása helyett a múltba révedés és az eszkepizmus ellenében szólalt fel, de Kuncz volt az is, aki leköszölte a fiatalabbak nevében megszólaló Tamási Áron és Szántó György éles hangú cikkeit.³⁹

³⁸ LAKATOS Imre, „A tragikus remekmű”, *Erdélyi Helikon*, 1. sz. (1931): 546–549; illetve in POMOGÁTS, *Kuncz Aladár emlékezete*, 73–75.

³⁹ Tamási *Így van* című cikkének kritikai megjegyzéseit főként az idősebb helikonistáknak címezte.

Fiatal magyarok címmel 1930 januárjában magyarországi s mindhárom utódállambeli szerzőktől (az erdélyiek mellett többek közt Illyéstől, József Attilától, Csuka Zoltántól, Darkó Istvántól s másoktól) nyilatkozatsorozatot közölt a számukra legégetőbb aktuális kérdésekről. Szerkesztőként magának a transzilvanizmus budapesti kritikájának is teret adott, amikor közölte Szekfű Gyula tanulmány erejű kritikáját Kós Károly ismert *Erdély*-kötetéről az évtized legvégén.

1926 tavaszán írott átfogó Áprily-portréja remek alkalmaként kínálkozott arra, hogy Kuncz a felívelőben lévő erdélyi lírának immár az általános magyar irodalomtörténeti jelentőségét is kifejtse, ugyanakkor visszatekintsen a százdalóre, a *Nyugat* és *A Holnap* indulására, azaz számba vegye a korai, esztétizáló irodalmi modernség hatását Erdélyre, s figyeljen annak esztétikai és decentralizációs együtthatóira is.

Ady Endre, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Juhász Gyula és *A Holnap*-osok nélkül a mai erdélyi líra el sem képzelhető. Fontos ezt megállapítanunk akkor, amikor az erdélyi lírának általános magyar irodalomtörténeti jelentőségét keressük. [...] Az erdélyi lírát tehát nem szabad úgy fölfognunk, mintha az a háború előtt meginduló új magyar lírával szemben egy újabb mozzanatot, egy újabb előrelépést jelentene. Ezt a két költészetet nem lehet egymással szembeállítani, egyiket a másik előnyére vagy hátrányára kijátszani. Egy és ugyanazon költészetéről van szó tulajdonképpen, egy közös lírai vegetációról, amelynek együttes fejlődését politikai, tehát irodalmi szempontból külső akadályok akasztották meg. Csak természetes volt, hogy amikor a modern magyar lírának ezt a dúsan termő földjét a politika felparcellázta, a magukra maradt részekben ugyanaz a vegetáció fejlődött tovább, s új létfeltételeihez képest csupán rendeltetésében, feladataiban és lokális színeinek erősebb

kihangsúlyozásában változott. Azelőtt csak része volt egy gyönyörűséges parknak, most kicsiben egy egész park igényeinek kellett megfelelnie.⁴⁰

Jól látható, hogy ez a felparcellázott park-hasonlat legkevésbé sem végső kiszakadást, tudatos elkülönülést vagy elzárkózást, hanem nagyobb fokú öntudatot és a kor szülte politikai realitások közepette egy előkeresendő regionális értéktudatot és hagyományképet jelentett Kuncz szemében. Reményik Sándor hozzá hasonlóan ekkor írta le tételmondatát, miszerint: „Külön csillagzat vagyunk a magyar égen”. E kijelentésnek pedig mindkét jelzője egyaránt fontos és hangsúlyos. Magyar s mégis, azon belül megkülönböztethetően erdélyi, s persze – Kuncz reménye szerint is – mindenkoron Európára tekintő. Nem véletlenül. Babits egy évvel korábban, 1925-ös ismert, *Új klasszicizmus felé* című értekezésében írta a korról és annak irodalmi útkereséseiről: „Az írónak választania kell idő és örökkévalóság, korszerű mondanivalók és örök emberi közt: a kompromisszum mindinkább lehetetlen. [...] alkotásokba menekülünk, melyeknek igazsága mélyebb, mint a Kor változó igazságai.”⁴¹ Ebben eredendően autentikus kisvilágokat, ősi kötelékeket kívánt felmutatni, akárcsak Kuncz a maga Erdély-programjában, melyet teljességében majd az évtized második felében dolgozott és fejtett ki.

⁴⁰ KUNCZ Aladár, „Áprily Lajos”, *Ellenzék*, 1926. ápr. 5., 11–12; illetve kötetben: ÁPRILY Lajos, *Vers vagy te is* (Cluj-Kolozsvár: Erdélyi Szépművészeti Céh, 1926. VII–XII); illetve, KAÖM VI., 166.

⁴¹ BABITS Mihály, „Új klasszicizmus felé”, *Nyugat*, 18. sz. (1925), illetve BABITS Mihály, *Esszék, tanulmányok I–II.*, összegyűjt., szöveget gondoz., utószó, jegyz. BELIA György (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1978).

6.

TÍZ KÜZDELMES-EREDMÉNYES ÉV

Ez már a marosvécsi szervezkedések ideje is. 1926-ban az ifjú Kemény Jánossal annak marosvécsi kastélyában megszervezendő helikoni írótalálkozóhoz ő írta össze a felkérendőök listáját, segített megfogalmazni a meghívót, eleve a találkozók szabad, kötetlen formáját is ő (valószínűleg Bánffy Miklóssal konzultálva) ötlötte ki. A később rendszeressé vált, Babits által „plein-air írói parlament”-nek is nevezett találkozók ebben a kötetlen formában és szellemiségben folytatódtak halála után is, egészen 1944-ig. Bánffy ezért írhatta Kuncz 1931-es halálakor a tiszteletére szerkesztett emlékszám nyitó írásában, hogy a valóságban:

Ő volt az Erdélyi Helikonnak szellemi vezére, ki a háttérből úgyszólván láthatatlan szálakon vezette a mi működésünket.⁴²

Kós egy későbbi visszaemlékezése is ugyanezt látszik megerősíteni.⁴³ Egy másik szemtanú, az első helikoni találkozón

⁴² Lásd BÁNFFY Miklós, „Kuncz Aladár”, *Erdélyi Helikon* (1931): 497–498; illetve POMOGÁTS, *Kuncz Aladár emlékezete*, 11–12.

⁴³ „Hogy ez az írótalálkozó kinek volt elsődleges ötlete, nem tudom. Okom volt ugyan arra a feltevésre, hogy azt Bánffy Pestről hozta magával, viszont Bánffy Kunczra háritotta. Mindenesetre ők ketten állapították meg a találka sürgős szükségességét. A találkozó sajátos formája, szerkezete, összetétele – köztudomás szerint Kuncz Aladár ideája volt, melyet Bánffy is vállalt, de azt már nem, hogy a helye a központos fekvésű bonchidai Bánffy-kastély legyen. Ezért vonták be tervezetésükbe Kemény Jánost, aki aztán vállalta is, hogy ő hívja meg vendégeiül az írókat – akiknek névsorát, állítólag, Kuncz állította össze – vécsi várába. Vallom, hogy az erdélyi magyar írókonglomerátumnak egyetlen munkaközösségbe tömörítése, illetve az írók baráti találkozása egyik íróársuk meghívott vendégeiként, annak családi otthonában, a céljának megfelelő legszerencsésebb megoldás volt az akkori romániai adottságokban. És ez jórészt valóban Kuncz Aladár érdeme volt.” Lásd „Kós Károly – Czine Mihály. (Kolozsvár) 1966. I. 1.”, in SAS, *Kós Károly levelezése*, 607.

szintén jelen lévő Olosz Lajos visszaemlékezésében azt írta: „1926 nyarára esett az első helikoni összejövetel. A kitűnő marosvásárhelyi írói gárda élén Berde Máriával és Molter Károllyal kezdettől fogva talán a legegészségesebb szellemű középírányt képviselte”. Pár sorral később a memoáriró kifejtette azt is, hogy „ennek a helikoni szabad írói közösségnek vannak kiemelkedő, markáns egyéniségei, anélkül, hogy volna olyan vezére, aki a maga művészi irányának bélyegét a többiekre reányomná és azokat saját irányának hullámvonalába belesodorná”, hozzátéve, hogy „én a magam részéről ebben látom ennek a tömörülésnek az igazi erejét és más irodalmi társaságokkal szemben való értékfölényét, hogy keretein belül különböző világnézetek, életértékelések és művészi irányok egyaránt megtartják hatóerejüket.” Olosz memoárja arról is tanúskodik, hogy akkor és ott ismerte meg az új erdélyi irodalom „személyzetét, stábját és mozdítóit”, ám külön is feljegyezte, hogy közülük: „Kuncz Aladár személye volt a legbiztosabb szilárd pont.”⁴⁴ Makkai már nyíltan híd-emberként emlékezett rá, aki ugyanakkor „nagy és bölcs dolgoztató volt”, s aki „a legjobban a néma és láthatatlan intező szerepét kedvelte.”⁴⁵ És valóban, Kuncz gyakran látszólag szürke háttéremberként, de elegánsan és diplomatikusan irányította, szervezte, ambicionálta az új erdélyi irodalom markánsabb jeleseit s azok megnyilatkozásait.

Az 1926-tól megszerveződő, többes okból – így a cenzúra miatt is – kötetlen formában működni kezdett Helikon íróközösség szabad elvgyakorlata, demokratikus szelleme és szövetkezési munkagyakorlata, majd az 1928-ban elindított, tisztán szépirodalmi és kritikai folyóiratuk, az *Erdélyi Helikon* új lehetőségeket biztosítottak Kuncznak is. Nem csupán azért,

⁴⁴ Lásd OLOSZ Lajos, „Emlékezések”, in Kis OLOSZ Klára, sajtó alá rend., *Félig élt élet: Olosz Lajos és Reményik Sándor levelezése 1912–1940* (Kolozsvár: Polis Könyvkiadó, 2003), 21.

⁴⁵ MAKKAI Sándor, „Kuncz Aladár”, *Erdélyi Helikon*, 1. sz. (1931): 500–502.

mert 1929 júniusától (Áprily Budapestre távozását követően) eleve ő szerkesztette valóságosan is a lapot, hanem azért is, mert Kuncz minden lehetőséget megragadott, hogy a szépirodalmi közléseken és rendezvényeken túl e fórumokat érlelő viták ütközőpontjának tegye meg. 1928 tavaszán Bánffy Miklóssal természetesen már helikoni színekben kezdte szervezni közösen „az erdélyiek” csoportos bemutatkozását Budapesten, jelképes helyszínen, a Zeneakadémián,⁴⁶ még a hírhedt, Ravasz László-féle irodalmi schizma-vita előtt, amikor interjúra kérték. Ebben a beszélgetésében pedig (még az ismert, nagyobb lélegzetű dolgozatai közlése előtt)⁴⁷ visszatekintett az előzményekre. „A békevilágban minden tollforgató Pestnek írt, és Pesttől várta a babért. Aki nem tudta kiverekedni magának, hogy Pest elismerje, hogy pesti írónak tekintésék, hogy pesti kiadók jelentessék meg a könyveit, az nem számított írónak, az halála napjáig műkedvelő, dilettáns, vidéki különc maradt. A háború utáni első esztendőekben azonban különös jelenségek mutatkoztak.”⁴⁸ Miután kifejtette, hogy a magyar főváros a trianoni határokon belül is vesztett a jelentőségéből, sőt, 1928-ra a kis-Magyarország irodalma is „kettészakadt”, kifejtette, melyek voltak az általános elgondolások mindeközben Erdélyben.

Éljünk meg a magunk erejéből – mondtuk –, vessük meg gyökerünket ott, ahol vagyunk, s ha már kapcsolódunk valahova, kapcsoljuk bele magunkat Erdély régi magyar tradíciójába, folytassuk azt a kultúrát, amelyik oly soká élte a maga

⁴⁶ Fontos látni, hogy a *Nyugat* köréhez, a *Napkelethez* vagy akár budapesti kormányzati körökhöz is csak Bánffy Miklósnak és neki volt elegendő személyi, irodalmi, társadalmi kapcsolata és tekintélye.

⁴⁷ KUNCZ Aladár, „Tíz év”, *Erdélyi Helikon*, 1. sz. (1928) 2–5; KUNCZ Aladár, „Az erdélyi gondolat Erdély magyar irodalmában”, *Nyugat* 20 (1928) II. 501–508; illetve, KAÖM VI., 283–293.

⁴⁸ „Erdély irodalmi reneszánsza: Beszélgetés Kuncz Aladárral”, *Literatúra* 1 (1928): 16–18; illetve, KAÖM VI., 243.

termékeny, önálló életét az általános magyar kultúra szélesebb keretében.⁴⁹

Erdélyben természetesen ez számtalan problémának a leküzdését jelentette tíz esztendőn át, az említett intézményhiánytól és óriási forráshiánytól a politikai elnyomásig és nyílt beolvasztó szándékokig a többségi nemzet politikusai részéről, s mellettük az egyházi s egyéb belső, tehát kisebbségi „gyámóságok” és „szolgálatok” fokozatos levetkőzéséig. Kuncz ebben a budapesti interjúban is az irodalom szükségszerű autonóm formájáról beszélt, ugyanakkor arról is, hogy a mostoha körülmények ellenére Erdélyben némiképp szabadabb, a politikának kevésbé kitett irodalmi élet alakulhatott ki:

Ismét hangsúlyoznom kell: az irodalom csak akkor teljesít kultúrmissziót, ha a maga sajátos célkitűzéseit szabadon követheti, s nincs lekötve semmiféle politikai vagy vallási doktrínához. Az az erdélyi írói közösség, amelynek magam is tevékeny tagja vagyok, az irodalmi szabadság elvét testesíti meg. Politikai és világnézeti kérdésekben a legnagyobb türelemmel vagyunk egymás iránt, közös célunk az erdélyi kultúra ápolása: ebben egyek vagyunk valamennyien.

A Helikont épp ezért „erkölcsi testületként” emlegette, amely felelősséggel tartozik közösségének, s amely ugyanakkor „az erdélyi magyar írók szindikátusa, vagy még helyesebben, akadémiája”. Ennek pedig legfőbb jellemzője az, hogy „demokratikus és szabadelvű.”⁵⁰

Kuncz ezt követően, a húszas évek végén közölte híressé vált összegző cikkeit, köztük programcikkét is az *Erdélyi Helikon* legelső számában, afféle vezércikként, melyben áttekintette az eddig megtett utat, az erdélyi magyar irodalom 1918 óta eltelt

⁴⁹ Uo., 244.

⁵⁰ Uo., 247.

időszakát. Látni kell mindehhez, hogy az összmagyar irodalmi mezőt tekintve, a húszas években Szerb Antal sorait idézve: „sehol annyi vita nem folyt az irodalom célja, lényege, szerepe, helyzete”, illetve ezek tisztázása körül, mint az új erdélyi magyar irodalomszegmens körül, mely viták természetesen a transzilvanista elképzeléseket és híveiket is folyamatos aktualizálásra, elveik újabb és egyre pontosabb megfogalmazásra készítették. A vádak mindeközben Budapest felől is záporoztak. Kezdetben főleg nemzeti-konzervatív, kormányzati körökből, például Makkai Sándor Ady-könyve kapcsán 1927-ben, majd egy évvel később a már említett Ravasz László révén, aki maga is Erdélyből került a Duna-mellékre, s aki a túlságosan megerősödni látszó erdélyi literatúrában egyenesen veszélyforrást, szakadást, schizmát vélt látni a magyar szellemi élet egységét féltve. Kuncz és Bánffy csoportosan, ankétot szervezve kívánt válaszolni e felvetésekre saját lapjukban. Makkai püspöki székből, de szépíróként is válaszolhatott Ravasz abbéli aggodalmára, miszerint az erdélyi irodalomban „nagyobb erővel érvényesül az új, mint Magyarországon”. „A tényt elismerem, de nem látom benne az irodalmi schizmát a magyarországi és erdélyi irodalom közt. Nincs két magyar irodalom, hanem itt is, ott is ugyanaz a magyar irodalom megy át egy nagy válságon, mely szerintem a szükségszerű megújulás folyamata. E válság főkérdése az irodalmi tradíció érvényesülésének mikéntjében rejlik. A »régi« fölfogás utánó, az »új« feldolgoz és aktualizál. Hogy Erdélyben inkább, sőt szerintem hovatovább csakis az »új« érvényesül, én azt Erdélyhez illőnek és méltónak tartom: mindig előljárt s élet-ösztöne most is megérezte, hogy létharcában a »réginek« pusztá utánzásából nem élhet meg.” Reményik Sándor ugyanezen hasábkon válaszolva szögezte le, hogy:

Mi itt két forrásból merítettünk, mióta a történelem óriási árnyékában nőni és virágozni próbálunk. Egyik forrásuk kétségtelenül a huszadik század új magyar irodalma, az

összeomlás előtti Magyarország nagy szellemi termelése. Ennek kiváló reprezentánsai nagy részben ma is működnek a mai Magyarországon: az Ady-generáció tagjai. Schizma volt-e az ő forradalmuk? Ha schizma volt: nekünk is vállalnunk kell a szakadárságot, mert tudatosan, vagy öntudatlanul, de bizonyos, hogy sokat tanultunk tőlük. Csakhogy mi itt nem tartjuk azt a forradalmat lényegében tradíció-ellenesnek s főképp nem tartjuk lázadásnak a magyar nemzeti szellem ellen. [...] másik kútfőnk a saját életünk, részben az ősi erdélyi múlt, részben jelen viszonyaink különössége. Mind a kettőben éppen elég édes és keserű megtermékenyítő erő rejlik, de egyik sem alkalmas arra, hogy a magyar nemzeti szellemmel szemben tegyen szakadárrá. Ez a kútfő a mélyebb.

Az *Erdélyi Helikon* szerkesztői persze a lapszám felvezetőjében, tehát a reflexiók és válaszok közreadása előtt már megköszönték Ravasz „szavaiból kicsendülő őszinte féltés”-t, s később is hasonlóan diplomatikusan jártak el. Az említett, csoportos budapesti bemutatkozásukkor, alig pár hónappal e polémia után, nyílt színi köszöntésükre tudatosan éppen Ravasz Lászlót kérték föl...

Az óvatos, távolságtartó szemlélődés az erdélyi öntudat és az új irodalomszegmens, vagyis a sikeressé, olvasottá vált transzilván literatúra irányában megnyilatkozó aggodalmak persze más oldalakon és fórumokon is fel-feltűntek, nem is mindig előítélet-mentesen. Babits Tabéry Géza *Emlékkönyvé*ről írva a *Nyugat*-ban saját egykori aggodalmait is őszintén szóba hozva vallotta:

Ez a transzylvanizmus teljes ellentéte annak a politikai és közjogi irredenta dacnak, mely a régi Magyarország ideológiájának szellemében az új sorshoz és helyzethez illő irodalmi attitűdnek látszanék. Talán ez okozta, hogy Magyarországon eleinte bizonyos bizalmatlansággal néztünk rá: [...] titkos rosszallással hallottunk

minden olyan szót, mint »erdélyi lélek« és »erdélyi gondolat«. S ha már »erdélyi lélekről« beszéltünk, akkor ezen a szón valami régít és nem valami újat akartunk érteni, valami bethlengáborit és keményzsigmondit; pedig az új erdélyi irodalom szelleme nem a múltba, hanem a jövőbe fogózik, s nem a jövőt nézi a múltak szemével, hanem a múltat is a jövő szempontjából.⁵¹

Babits 1931-ben már egy bő évtized erdélyi irodalmi életét mérlegelve s elismerésre méltó könyvtermésre visszatekintve fogalmazhatott ekképpen. Mire sorai megszülettek, a vele baráti kapcsolatban álló, s tőle az *Erdélyi Helikon*ba programadó írásokat is kérő Kuncz Aladár már nem élt. Tragikusan korai halálára is utalt ezért Babits, amikor az erdélyi irodalomról szólva így fogalmazott: „Nemcsak nagy reménységei vannak, hanem már komoly művei, sőt chef-d’oeuvre-je és nagy halottja is, és, ami talán még több ebben a vonatkozásban, egységes szelleme s megdöbbentő eszmei története.”⁵² Kuncz egész erdélyi működése, kritikusi, szerkesztői és általános irodalomszervező tevékenysége, „életének essenciája”⁵³ ezt a szellemi egységet, az aktualizált transzilván eszmekört és gondolati szabadságot szolgálta, azt, amit Babits úgy hívott: „egységes eszme, világnézeti közösség és erő.”⁵⁴ Kuncz az egész említett évtizedben tulajdonképpen ezt hirdette, aminek *Tíz év* című összegző írásában is hangot adott.

Mikor [...] a regionális vonásra rámutatunk, korántsem akarunk azoknak véleményéhez csatlakozni, akik az erdélyi irodalomban szakadárságot, az egyetemes magyar irodalom hagyományával való szembeállást állapítanak meg. Az ilyenféle beállítások

⁵¹ BABITS Mihály, „Transzylvanizmus: Tabéry Géza – Emlékkönyv”, *Nyugat*, 21. sz. (1931): 482.

⁵² Uo.

⁵³ Lásd GAÁL, „Kuncz Aladár”, 7.

⁵⁴ BABITS, „Transzylvanizmus: Tabéry Géza – Emlékkönyv”, 483.

a retorikai rémlátások birodalmába tartoznak. A valóság azt mutatja, hogy soha még a legfiatalabb és legrajongóbb „transzszilvánistának” sem jutott eszébe nemcsak ellentétet kikiáltani, hanem azt csak sejtetni is saját eszményei s az egyetemes magyar irodalom vezető eszméi között. Ellenkezőleg.⁵⁵

A hangsúlyos regionalitás és az egészséges erdélyiség a Kuncz által vázolt koncepcióban épp olyan fontos maradt tehát, mint a mögötte húzódó etikai magatartás, mely elsődlegesen kisebbség és többség viszonyában, illetve egyén és közössége kölcsönös felelősségtudatában érvényesült, s mindenképp az egyetemes emberi értékekre irányította a figyelmet. Az előbbi, vagyis a nemzetet szükségszerűen felülíró helyi/regionális sajátosság (esetünkben az identitásképző zárt tájegység gondolata és büszke múltképe) nem szakadárságot volt hivatott jelenteni szász vagy román színekben sem, vagyis nem tagadást az egyes alkotók „anyanemzeteinek” kultúrájával, nyelvével és saját irodalmával szemben. Ugyanígy – s Kuncz leginkább ezt képviselte – nem lehetett színvonalbeli csökkenést megengedniük azoknak, akik az új transzsilván kereteket értékképző regionalitásként kívánták képviselni.

Az egyes elcsatolt területeken formálódó irodalmi élet csán az elsekélyesedés veszélyéről meglehetősen korán értekezett már Babits vagy Schöpflin Aladár is, akárcsak más budapesti kritikusok. Az 1920–1930-as évtizedfordulóra azonban már ugyanők is kiemelték, hogy „az elszakadt folyók közül” az erdélyi az, amelyik „valósággal diadalmasan tör ki” e féltett, hipotetikus mocsárból, s ez a helyi magyar szellem vitalitását mutatja.⁵⁶ A másik hangsúlyos jegy mögött, vagyis az itt jelentkező *irodalmi etika* mögött viszont Babits szerint is eleve:

⁵⁵ KUNCZ, „Tíz év”; illetve, KAÖM VI., 260.

⁵⁶ BABITS, „Transzsilvanizmus: Tabéry Géza – Emlékkönyv”, 483.

a transzylvanizmus áll: egy emelkedett, egységes világnézet, mely minden íróat többé-kevésbé lelkesít, s túlelem a pártok törtetésén éppúgy, mint az egyén céltalanságán. És a *szabadság*. Az a nagyobb irodalmi és eszmei szabadság, amit ez a világnézet jelent.⁵⁷

7.

TRANSZILVANIZMUSFORMÁK ÉS ESÉLYEIK

Kuncz a kisebbségi irodalmak és az európai irodalmak kapcsolatáról eleve mint létszükségletről beszélt.

Az erdélyi magyar irodalom minden regionális jellege mellett is már történelmi rendeltetésénél fogva sem veszítheti el kapcsolatait az általános magyar és az európai irodalmakkal, mert hiszen legfőbb jellegzetessége az, hogy egy kisebbségi nép irodalma. Egy kisebbségi népnek pedig a többi néppel szemben egyetlen létezési formája a nyelve, műveltsége és irodalma, öngyilkosságot követne el tehát, ha ezeket szeparatista elzárkózottságba fojtaná.⁵⁸

Makkai Sándor ehhez hasonlóan írt 1929-ben a kisebbségek számára mindenkor felértékelt kultúra-képről s ebben a szellemi kitekintések, az európai távlatok mindenkori szükség-szerűségéről (az esetleges magukba-zárkózásban pedig az írók közvetett halálraítéltségéről!), ugyanakkor ezáltal egy magasabb rendű erkölcsi, etikai, hitéletbeli értékrendet is hangsúlyozott „Az Európa-szerte elszórt sokmilliónyi kisebbség mindenütt kettős feladat elé állítatott. [...] Politikai önállóság és hatalom hiányában önfenntarthatásának egyetlen útja a kultúra, a saját nemzeti tradíciókon nyugvó, de adott

⁵⁷ Uo. [Kiemelés az eredetiben.]

⁵⁸ KUNCZ, „Tíz év”; illetve, KAÖM VI. 260.

viszonyaihoz képest önállóan fejlesztendő szellemi és erkölcsi élet, másrészt be kell látnia azt is, hogy ez a kultúra nem lehet elzárkózó és elszűkülő, tehát halálraítélt [...] hanem minde-
nütt egyetemesebb, a humánus örök magaslatait jobban meg-
közelítő és mélyebben emberi kultúra kell, hogy legyen”⁵⁹
Kuncz ugyanekkor (immár szerkesztői programja részeként)
elindította a *Kisebbségi irodalom – világirodalom* rovatot is az
Erdélyi Helikonon belül, kitekintésül az akkori Európa más
kisebbségeinek (provanszál, ír, katalán, szudétanémet, zsidó)
szellemi életére. Makkaival (s persze Babits kultúrnemzet-
fogalmával is) összhangban fejtette ki *Az erdélyi gondolat Er-
dély magyar irodalmában* című tanulmányában, hogy egy vir-
tuális Közép-Kelet-Európát tekintve ez az eszmekör „jövönk-
nek próbaköve, amelyen a legkülönbözőbb színezetű erdélyi
elmék és felfogások egységes harmóniába csiszolódhatnak ösz-
sze.”⁶⁰ A szemében ezt a gyakorlatba ültető helikoni közösség
kapcsán ezért vallhatta bizakodva, hogy az „a szellemi csopor-
tosulások között talán egész Európában a legösszefogóbb és
legegységesebb” alakulat, amely „egyszer majd hivatva lesz
arra, hogy a kisebbségi irodalmak tisztán művészi és pacifista
eszméit bevigye az európai köztudatba.”⁶¹ Kuncz természet-
esen nem kész adottságról, hanem lehetőségről, próbakőről be-
szélt, komoly munkával elérendő célról, tehát nehéz és igen-
csak göröngyös útról, melyet eleve dühös nacionalizmusok és
a napi politika szította bizalmatlanság szegélyez több irányból,
mindemellett pedig a külső (budapesti és bukaresti) szepara-
tizmust hangsúlyozó vádak vagy világnézeti kritikák és a belső
(akár generációs) nézeteltérések is veszélyeztetnek, túl
a provincializmust meghaladni kívánó kritikai gyakorlaton és

⁵⁹ MAKKAJ Sándor, „Közönség és irodalom”, in MAKKAJ Sándor *A mi útunk*. (Cluj-Kolozsvár: Ifjú Erdély, 1929), 227.

⁶⁰ KUNCZ, „Az erdélyi gondolat Erdély magyar irodalmában”, 501–508; il-
letve, KAÖM VI. 283–293.

⁶¹ „Erdély irodalmi reneszánsza. Beszélgetés Kuncz Aladárral”, 16–18.

szűkösebb intézményi kereteken, lehetőségeken. Az ő transzilván szemléletében meggyőződéssel vallotta, hogy minden kisebbség számára a megmaradás záloga a műveltségben és igényességben, az alkotói szabadságban, a nemzetközi tájékozódásban, ugyanakkor egy kiépítendő, az oktatás által meghonosítandó új humanizmusban keresendő.

A regionalizmus és az egyetemesség közvetlen viszonyát vallotta tehát, e két kategória szerves egységének a folytonosságát hirdette s akarta kimutatni az új, vagy legalábbis felújított, előkeresett „erdélyi gondolat” múltképében, akárcsak Kós vagy Reményik, s jó ideig a *Magunk revízióját* sürgető Makkai is, azt, amit feltételezhetően Kuncz hatására Ligeti Ernő s mások is kifejtettek még az 1930-as évek végén is.⁶² Felfogásában az európai értékrend több kisebb regionális értékalakzatból áll össze, afféle tükörcserepekből, ezek közt tulajdonított kiemelt jelentőséget az „erdélyi gondolat”-nak, amelyik olvasatában csak és kizárólag európai távlatban volt tehát értelmezhető. Következetes szorgalmazója volt ezért a szásmagyar és a román-magyar irodalmi, szellemi kapcsolatok mielőbbi kiépítésének. „Erdélyből kell kiindulnunk, s egy

⁶² Ligeti 1937-ben, amikor a transzilvanizmust kritizálók a *Jelszó és mithosz*-vitában éppen órá (és az européer szemléletére s urbánusságára) hivatkoztak, kiállt azon tételek mellett, melyeket Kuncz is hangoztatott. „Én az »urbanust« állítom, hogy nekünk európai irodalmat, kis nyelvi határainkon felül álló, a regionalizmus jelzőjét túllépő irodalmat kell adnunk, de mi, itt Erdélyben kell szolgáljuk Európát és ennek ki is kell tűnnie. Európaisságunk a honi levegőből fakad, a mi itteni életünkkel érintkezik, kimutathatók rajta egy külön létező világ törvényszerűségei. Azok a szobrok, amelyeket az antik vagy a renaisszance világ készített, magukon hordozzák alkotójuk külön géniuszán kívül a kor géniuszát, a nép géniuszát és anyagszerűségeiben kifejezési eszközeiket megszabja a honi talajon feltalálható márványnak tömörsége vagy hajlékonysága, geológiai adottságai. Ahogyan nem tudok európai lenni anélkül, hogy ne legyek magyar, úgy mint Erdélyben, úgy sajátos politikai viszonyok között kisebbségi magyar író sem lehetek, és egyben nem külön erdélyi és kisebbségi. E külön szint nem akarom kihangsúlyozni, de nem is akarom letörölni.” Vö. LIGETI ERNŐ, „Jelszó és mithosz: Válasz I. Szemlér Ferenc tanulmányára”, *Független Újság* (Cluj), 1937. nov. 6., 4.

szökkenéssel mindjárt olyan magaslatra kell emelkednünk, amelyről nézve az erdélyi sors világprobléma lesz” – írta Áprily távozása utáni „csöndes beszélgetésében”, tulajdonképpen monológjában.⁶³

Erdély a mi hazánk. Külsőleg bizonyára szűk keretnek látszik ez, de egyszerre kitágul, ha ebből a keretből a kisebbségi szemlélet egész Európára kiömlő sugarai hatolnak elő.

E megható írásában a szülőföld determináló erőiről is szólt, s nyilván felidézve korábbi énjét, budapesti s akár fogságbeli életszakaszait is: „tulajdonképpen magamban beszélek, és Áprily Lajost már csupán mint távollevőt idézem. Furcsa, szomorú érzés, hogy ő nincs itt. De azért egy pillanatig sem gondolok arra, hogy búcsúztassam. Nevetséges dolog volna azt hinni, hogy Erdélytől elválhatik. Bizonyára, ha ott Pesten szemét egy kis időre is behunyja, hegláncaitól koszorózott hallgatag, holdvilágos vidék mered fel előtte. *A titokzatos Erdély*. Mint papírra a láthatatlan írás, úgy van az ő számára beleitatva az erdélyi kép az egész nagyvárosi környezetbe, és elég pillanatnyi kicsúszás öntudatának fegyelme alól, elég egy önfelelt, belső felindulás, s máris Erdélyt látja és Erdélybe éli vissza magát.”⁶⁴ Cikkét az alábbi sorokkal zárta:

Lehet-e őt búcsúztatni Erdélytől, mikor bizonyos mértékig ő maga Erdély, annál a művészi átélésnél fogva, amivel az erdélyi sorsot a magáévá tette. Költészete Erdélynek egyik arca. Általa úgy láttuk meg és úgy szerettük meg Erdélyt, ahogyan addig nem láttuk és nem szerettük. Áprily, Reményik, Tompa, Berde, Szentimrei, Bartalis s a többi költők, akik itt tíz év óta a költői vízió ezüstfonaival szövik át szomorú életünket;

⁶³ KUNCZ Aladár, „Erdély az én hazám: Csendes beszélgetés Áprily Lajossal”, *Erdélyi Helikon*, 7. sz. (1929): 487–492; illetve KAÖM VI. 305–313, 306.

⁶⁴ Uo. [Kiemelés az eredetiben.]

a többi írók, gondolkodók, akik magyarázzák, alászínezik, visszaálmodják a múltba és előtükrözik a jövőbe az erdélyi rendeltetést, bizonyára mind elsősorban részesei annak, hogy ma már van fogalmunk, van visszhangot verő érzésünk arról, hogy mit jelent az erdélyi probléma.⁶⁵

Közismert, hogy ezen években fejezte be főművét, a *Fekete kolostort*, mely fenti sorok értelmében, áttételesen lett – többek között szerzőjének örök humanizmusa, minden korábbi szenvedése ellenére is vallott etikája, testvériségeszménye révén⁶⁶ – Kuncz Aladár igazi (erdélyi és magyar, s mindugyanakkor európai) névjegyévé.

8.

KORTÁRSI EMLÉKEZETE

Kuncz az erdélyi magyar irodalmat tehát történelmi műhelynek és lehetőségnek is tekintette, miközben a két világháború közötti erdélyi magyarság kulturális életében Bánffyval és Makkaival talán a legfontosabb szervezői szerepet töltötte be. Az erdélyi örökség számára sohasem egy lezárt múltképet, legkevésbé megkötő erőt vagy ballasztot, mintsem inkább örök kihívást jelentett, újra és újrafogalmazandó minőséget, olyan szellemi potenciált, mely a magyar szellemi egységen túl az adott vagy szerzett helyi sajátosságokra, lokális vagy regionális „másságokra” is kész volt figyelni. Szemléletében Erdély (és új

⁶⁵ Uo., 312.

⁶⁶ A könyv ereje éppen abban állt a korabeli kritika szerint is, hogy minden hamis pátoztól mentesen tudott életre kelteni egy olyan érzést, amely figyelmeztető jel, mementó is volt egyszerre: arra a humánusra, szeretetre és kölcsönös megértésre kívánta emlékeztetni ugyanis olvasóit, amely az emberi méltóság elválaszthatatlan része. Tette mindezt egy olyan időszak után, amely megszervezte és törvényesítette a gyűlöletet népek, nemzetek, embercsoportok között.

irodalma) a sors kereke folytán gondozni való parcellája lett egy korábban nagyobb szellemi parknak, amit eltéphetetlen, karakterisztikus magyar vonások kötöttek eredeti vegetációjához, ugyanakkor európai utak és friss levegő jellemzett. Mindvégig ebben hitt. A korszak magyar irodalmi életében ezen öszszetett, legalább hármass pilléren álló erdélyiség-koncepciónak 1920 után Kuncz lett az első, ilyen irányú szisztematikus kidolgozója. Makkai nem véletlenül utalt nekrológiájában a Kuncz által képviselt többes hídra, s az általa gyakorta metaforaként is emlegetett (egyrészt közös alapokon nőt, másrészt folyamatosan művelendő) vegetációra:

Az erdélyi magyar irodalom fiatal életében a híd volt, aki ezt a morzsolódó, önmagába visszasüppedő és elbuzótosodásra ítelt szigetekskét az európaiság, a nagy kultúra és az örök humánnum kontinensével összekötötte.

Majd hozzátette: Nem baj, sőt érdem, hogy ez a kontinens talán sokkal inkább élt az ő eszmevilágában és képzeletében, mint a valóságban. Mert ez tette képessé őt a kolumbuszi szerepre [...]”⁶⁷ A szász Heinrich Zillich a „kisebbségi sorstársat”, a közeledés kipróbált diplomatáját gyászolta.⁶⁸ Reményik drámai hangú verssel búcsúztatta, Bánffy azt írta halálakor, hogy „prófétai lélek lakott benne”, a fiatal Méliusz József sokatmondó verscíme (*Nem haltál meg!*) pedig ugyanazt a megbecsülést tükrözte, amire záró soraiban Makkai is utalt, aki szerint Kuncz élete és tevékenysége: „nem fog soha revízióra szorulni”. A több tekintetben tanítvány, pártfogolt Dsida Jenő két versben is fájlalta hiányát (*Szobor és drágakő*, illetve *Immáron ötvenhárom napja*), utóbbiban a Kuncz után maradt felfoghatatlan űrt tematizálta, akárcsak az a Jékely Zoltán, aki évekkel később,

⁶⁷ MAKKAI Sándor, „Kuncz Aladár”, 500–502.

⁶⁸ Heinrich ZILLICH, „Búcsú a kisebbségi sorstárstól”, *Erdélyi Helikon*, 1. sz. (1931): 532–533.

Kolozsvárra történő visszatelepedésekor, 1940-ben is arról írt meghatározó sorokat, hogy a régi ismerősöket viszontlátva azt várja, azt reméli, hogy Kuncz Aladár barátságos alakja is feltűnik újfent Kolozsvár főterén. Nem csoda, hogy a tíz évvel Kuncz halála után megjelent Szépmíves Céh-antológiában is megemlékeztek róla,⁶⁹ arra az óriási hatásra utalva, amelyet a tragikusan korán lezáruló életpálya közvetve vagy közvetlenül gyakorolt számos erdélyi magyar szépirodalmi mű vagy értekezői munka létrejöttére. Áprily az *Erdélyi Helikon* 1931. augusztus-szeptemberi emlékszámban eleve Kuncz „nyugati csúcsonk élesedett szemé”-t, inspiráló kritikai szigorát idézte, amely révén „európaibbá hangolódott a gondolat, s olykor világhorizonttá tágult az erdélyiség.” Reményik Sándor a 6. marosvécsi találkozón pedig így fogalmazott: „amit egyetemesen veszítettünk benne: irodalom, kisebbségi élet, magyarság, Erdély”.⁷⁰ E négyes fókuszpont, vagyis az erdélyi gondolat irodalmi-kulturális programmá tétele elsődlegesen Kuncz Aladár többes fronton végzett, áldozatos munkájának volt köszönhető.⁷¹

⁶⁹ „Korai halála irodalmunk egyik legfájdalmasabb vesztesége volt, de halhatatlanul vallanak róla a művek, amiket írt, és amiket mint szerkesztő megjelentetett.” Vö. *Erdélyi elbeszélők* (Kolozsvár, Erdélyi Szépmíves Céh, [1941]), 147.

⁷⁰ Lásd erről többek között: KÁNTOR Lajos, „Játék vagy program?”, in *POMOGÁTS, Kuncz Aladár emlékezete*, 312–331.

⁷¹ Más kérdés, hogy halála után, a harmincas években olyan alapvető történelmi, politikai, s részben gazdasági változások következtek, amelyekben a Kuncz által hirdetett transzilván elvek más-más okokból, de mind a román többség, mind a szász társ kisebbség irányából elutasításra leltek, így a virtuális Kelet-Közép-Európa vagy a „keleti Svájc” gondolat csak elszalasztott esélyként aposztrofálódhatott. Mindeközben a folyamatos asszimilációs politika hatására óhatatlanul a belső magyar közösségi használata is torzult az eszmekörnek, válaszreakcióként csak a védekező kollektivitás-vonása hangsúlyozódott, a fiatalabb generációk szemében így csak mitikus formákba menekülést, az irodalomban szép eszményeket, a valóságban és a kisebbségpolitikában azonban hatástalan, sőt dilettáns gyakorlatokat jelentett.